

ЛІТЕРАТУРА:

1. Encyclopedia Judaica / [ed. Fred Skolnik, 22 vol.]. - [2nd edition] // Thomson and Gale, 2006-2007. - Vol. 21. - 697 pp.
2. Meyer M. A. The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749-1824 / M. A. Meyer. - Detroit : Wayne State University Press, 1967. - 249 pp.
3. Roemer N. H. Jewish Scholarship and Culture in Nineteenth-Century: Between History and Faith / N. H. Roemer. - Wisconsin, USA : Wisconsin University Press, 2005. - 264 pp. - (Studies in German Jewish Cultural History and Literature).
4. Rudavsky D. Modern Jewish Religious Movements, A History of Emancipation and Adjustment / D. Rudavsky. - New York : Berhman House, Inc. Publishers, 1967. - 460 pp.
5. Вольф И. По поводу понятия "наука об иудаизме" / И. Вольф // Евреи в современном мире. История евреев в Новое и Новейшее время : антология документов. - Т. 1 / [сост. П. Мендес-Флор, Й. Рейнхарц]. - Иерусалим-М. : Гешарим / Мосты культуры, 2003. - 576 с.
6. Ганс Э. Общество по улучшению положения евреев / Э. Ганс // Евреи в современном мире. История евреев в Новое и Новейшее время : антология документов. - Т. 1 / [сост. П. Мендес-Флор, Й. Рейнхарц]. - Иерусалим-М. : Гешарим/Мосты культуры, 2003. - 576 с.
7. Евреи в современном мире. История евреев в Новое и Новейшее время: антология документов : в 2 тт. / [Сост. П. Мендес-Флор, Й. Рейнхарц]. - Иерусалим-М. : Гешарим/Мосты культуры, 2003. - Т. 1. - 2003. - 576 с.
8. Картунов О. В. Вступ до етнополітології / О. В. Картунов. - К., 1999. - 300 с.
9. Краткая еврейская энциклопедия : в 12 тт. / [гл. ред. Ицхак Орен (Надель)]. - Иерусалим, 1976-1995. - Т. 1. - 1976. - 730 с.
10. Цунц Л. Нечто о раввинистической литературе // Евреи в современном мире. История евреев в Новое и Новейшее время: антология документов. - Т. 1 / [сост. П. Мендес-Флор, Й. Рейнхарц]. - Иерусалим-М. : Гешарим/Мосты культуры, 2003. - 576 с.

A. M. Basauri Zuzina

HISTORICAL ROLE AND SIGNIFICANCE OF WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS

The article is devoted to the first period of scientific study of Judaism. The article describes social and historical origins of the ideas of necessity of study of Judaism, discloses philosophical basics of creation of Wissenschaft des Judentums methodology in the works of its founders, marks out the impact of Wissenschaft des Judentums activity in 1822-1854.

Key words: Wissenschaft des Judentums, Judaism, Jewish studies, Haskalah, religious education.

© А. М. Басаури Зюзина
Надійшла до редакції 05.07.2011

УДК 07.011 (111)

ВАРІАТИВНІСТЬ ЗВ'ЯЗКУ ЕТИЧНОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО: ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

НАДІЯ ВОРОНОВА,

*кандидат філософських наук, старший викладач кафедри естетики, історії та культури
Слов'янського державного педагогічного університету*

Стаття містить аналіз варіативності взаємодії морального та естетичного в історії філософської думки, висвітлює вплив цього зв'язку на процес морально-естетичного розвитку особистості. Показано, що зіставлення естетичних та етичних цінностей дозволить з'ясувати їх ієрархію не тільки в минулих поколіннях та епохах, а й ієрархію цінностей сучасну, яка допоможе людині стати творчою особистістю.

Ключові слова: варіативність, етичне, естетичне, розвиток особистості.

Постановка проблеми. Особливу гостроту проблема морально-естетичного розвитку особистості одержала в останні десятиліття у зв'язку з незалежністю України й побудовою нової демократичної держави, з ідеологічною актуалізацією самого поняття "особистість" у нових соціальних умовах, що привернуло увагу вчених до національних джерел свідомості українського народу, його ідеалів і переконань.

Однак, як показують дослідження, більше уваги вчені приділяють загальним аспектам розвитку особистості, а також українському національному характеру, при цьому майже зовсім не досліджуються складові компоненти названого соціокультурного феномена, серед яких особливе місце займає мистецтво, що інтегрує в собі найбільш характерні особливості культури окремої епохи, народу, нації,

соціальної групи. Крім того, процес морально-естетичного розвитку особистості засобами мистецтва вимагає не тільки спеціального мистецько-теоретичного вивчення, але й, у першу чергу, соціально-філософського осмислення й узагальнення, що озброїть дослідників інших галузей науки методологічними підставами й дасть можливість простежити глибинні взаємозв'язки з іншими соціальними явищами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку естетичного та етичного перебувала в колі інтересів західноєвропейських і вітчизняних мислителів протягом усієї історії філософії та мала різні форми вирішення від суто "етичного раціоналізму" античних філософів до суб'єктивізму сенсуалістичної етики Нового часу. На сучасному етапі розробки проблеми механізми чуттєвого залучення людини до цінностей стали предметом дослідження естетики Т. Ліппса, Г. Ріда, феноменології й антропології М. Шелера [1]. Чуттєво-образна специфіка естетичного та етичного досліджувалась у фундаментальних роботах українських та російських науковців, таких як Т. Аболіна [2], В. Малахов [3], Р. Апресян [4], А. Гусейнов [5], А. Титаренко.

В окремих роботах з естетики порушуються питання, важливі в контексті вивчення проблеми взаємозв'язку моралі та мистецтва: співвідношення моралі, ідеології та мистецтва - Л. Левчук [6], В. Панченко, Т. Аболіна, Д. Кучерюк; виховання естетичного та морального світу особистості - А. Федь [7]; соціальна відповідальність митця - В. Малахов, О. Фортова; естетичне виховання почуттів - В. Личкова [8]. Для філософського аналізу історичного досвіду етико-естетичного взаємозв'язку залучалися праці західних (Д. Золтай, Г. Маркузе [9], В. Татаркевич, У. Еко [10]), українських та російських (О. Лосев [11], М. Овсянников [12], В. Шестаков [13]) авторів. Підґрунтям осмислення взаємодії етичного та естетичного в сучасній культурі були праці західноєвропейських і російських філософів Т. Адорно [14], Ж. Бодрійяра [15], Ж. Ліотара, В. Бичкова [16] та інших. Однак попри всю відмінність у підходах та методах розкриття проблематики статті, незмінно залишається основна тема: розвиток особистості.

Презентуючи варіативність зв'язку морального та естетичного, філософсько-естетична думка схиляється то в бік естетичного, то в бік моралі в історії розвитку означеного взаємозв'язку. Філософський аналіз окресленої проблеми уможлиблюється або їх протиставленням, або ототожненням, або єдністю морального й естетичного в мистецтві, естетичній теорії. Суттєвим видається розгляд означеного взаємозв'язку як відображеного в мистецтві, якщо вбачати в останньому "енергетично-гармонійну наступність послідовних коливань матеріальних об'єктів, процесів, систем, подій" [17, с. 89]. Оскільки для статті ця проблема є основною, будемо вважати за мету простежити взаємодію добра і краси, тим більше що останні тісно пов'язані з типом особистості, яку формувала та чи інша епоха.

Зв'язок морального та естетичного сягає сутності людського, виявляючи особливості становлення та розвитку. Відтворюючи буття людини в її багатомірності, цілком виправданим як з історичної, так і з теоретичної позиції є аналіз окресленого зіставлення.

Не претендуючи на всебічний історико-філософський аналіз, своїм завданням вважаємо аналіз тих систем, які найбільш чітко виявили методологічні

пошуки при обґрунтуванні єдності або протиставлення добра і краси, та їхній вплив на розвиток особистості певної історичної доби. Отже, ураховуючи загальні витоки конкретних ідей як світової, так і вітчизняної естетичної думки, логіку їхнього розвитку й поширення, окреслимо мисленевий простір названих тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Античність дає нам чи не найперше підтвердження тісного зв'язку естетичного та етичного в становленні особистості. Але виявляється неможливим виявити звичну естетико-моральну проблематику, оскільки грецькі мислителі не розмежовують матеріальне й духовне, реальне й ідеальне, естетичне й етичне. Усе, що відбувається в житті людини, переноситься на природу, а остання тим самим естетизується й етизується. У міфі добро й краса злиті в одне: ворожі до людини стихії виявляються жорстокими та потворними, доброзичливі - прекрасними та добрими. Фіксує ступінь "обживання" та переживання світу, міф виявляє не лише утилітарні, практично-історичні свідчення, але й презентує уявлення про докорінні проблеми людського існування - життя, смерть, провини, відповідальність, обов'язок, щастя.

Як відомо, моральне, прекрасне та мудре поєднує принцип калокагатії, у якому органічно синтезовані оцінка людини як прекрасної, доброї, красивої, хорошої. Досліджуючи сутність принципу калокагатії, О. Ф. Лосев підкреслював, що тільки середньовіччя виявило самостійність та винятковість із розуміння "прекрасного" та "доброго" [11]. Однак одразу виникає спокуса сприймати цю складну парадигму буквально, тобто через підсумковий етико-естетичний термін - "благопрекрасне" або "прекраснодобре". Таке припущення передбачає, наприклад, що калокагативна людина - та, яка одночасно є морально досконалою й красивою. Пояснюється це тим, що давньогрецька калокагатія добро і красу розуміє не як дві частини, а як два обличчя, два вияви єдиної сутності. Зв'язок між ними не зовнішній, не механічний, а внутрішній, органічний. І тому вони не змішані, а генетично поєднані, є витвором єдиної ціннісно-практичної основи розвитку еллініського типу особистості.

Як ідеал цілісної особистості, антична калокагатія ґрунтується на переконанні в споконвічній духовній спорідненості добра і краси. Тут краса не лише приєднується до добра, зовні прикрашаючи його, але й сама виступає передумовою та дієвим засобом ствердження останнього в бутті. Водночас добро не лише мозаїчно доповнює красу, але й саме породжує її у своєму внутрішньому тяжінні до неї. У калокагатії краса - чуттєво-конкретна образність - моральна, а вільне моральне спонукання (благо) оповивається в чуттєву виразність, красу слова та дії (спілкування). Саме в такому розумінні транскрибує античну калокагатію європейська філософія, починаючи з Нового часу (Е. Шефтсбері, Ф. Хатчсон, Ф. Шиллер).

Називаючи концепції ранньої класики естетичними, О. Ф. Лосев підкреслює їхній образно-поетичний, інтуїтивно-наочний характер [Там само]. Звідси й усі особливості аналізу естетичного. Останнє видається загальною властивістю буття та світогляду особистості, яка цілісно та поетично сприймає навколишню дійсність. Натурфілософія виступає метафізикою краси. Тривалий час греки не знатимуть

естетики як науки, бо в самому реальному житті ранньої класики мистецтво не являє собою специфічних форм духовної діяльності. Подібним чином будуються й моральні уявлення. Завдяки міфу вчинки богів проголошуються нормою поведінки, ідеться про невіддільність краси богів від їхніх моральних якостей. Для грека міф виступає реальністю, релігія - дійсністю, віра зливається з поясненням, реальне - з ідеальним. Міф, пояснюючи світ, "етикує" космос і водночас виступає теорією краси.

Аналізуючи в історії філософії тотожність морального та естетичного, Д. Говорун справедливо стверджує, що постановку питання про співвідношення етичних й естетичних почуттів Демокритом можна вважати класичною. Добре, справедливе, прекрасне розглядаються як вираження природного ладу речей. "Задоволення - це стан, що відповідає природі живого організму, а страждання - стан, чужий цій природі. Задоволення та страждання є критеріями рішення того, чого слід прагнути, а чого уникати" [18, с. 85], або ж "межа між корисним та шкідливим є задоволення та незадоволення" [Там само, с. 92]. Отже, мудрість життя полягає в прагненні досягти максимуму насолоди, але, коли людина йтиме таким шляхом, вона щастя не знайде. Прагнення насолоди призведе до того, що добро обов'язково обернеться злом. Добро - це те, що моральне і прекрасне, і не будь-яке задоволення потрібно приймати, а лише те, яке пов'язане із прекрасним.

Подальше чітке оформлення ідеї самоцінності краси та незалежності моралі від волі богів пояснюється розвитком у грецькому полісі самопочуття вільної індивідуальності, естетичної та етичної рефлексії, яскравою персоніфікацією яких був Сократ, оскільки його ідея про самопізнання як передумову практичного пристосування фактично відкидала деякі норми космологічної філософії. Мислитель ґрунтує свою етику на новому принципі: істинна користь та істинне блаженство пов'язані з активністю особистості, з її внутрішньою самосвідомістю. Особистість більше не розчиняється в полісі, а традиції підпадають під скептичне осмислення, моральне проголошується результатом пізнання, а доброчинність - внутрішньою властивістю людини.

Діалектика зовнішнього і внутрішнього, конкретного й абстрактного, реального та ідеального більш детально досліджується та осмислюється у філософській системі Платона. Боги вже не втілюють у собі пояснення світу в його загальності та особливості як недосконалу копію, тінь світу ідей. У філософії Платона загальні норми культури, ідеї регулюють свідому волю індивіда, формують особистість, виступають як загальні ідеальні взірці щодо реального окремого. У теорії Платона починає проступати концепція людини, що сформована суспільством, державою і яка засвоїла загальні норми культури та підкоряється їм. Звідси бере свій початок і сенс протиставлення етичних та естетичних концепцій Есхіла та Евріпіда, описаного Аристофаном у "Жабах".

У платонівській калокататії збігаються протилежні ціннісні устремління людини: естетична любов до краси та здійснювана на цьому підґрунті любові морально-практична необхідність у вдосконаленні. Платон вносить в етику та естетику проблему діалектичного зв'язку реального та ідеального, часткового та загального в пізнанні. У ньому він вбачає

існування прекрасного і доброго, того, що належить свідомості, загальному, єдиному.

Дискутуючи з учителем, Аристотель продовжує розвиток тих міркувань, які виводили Платона за межі давньогрецького світогляду. Аристотель намагається протиставити красу моралі. Найважливішою рисою прекрасного філософ уважає органічну цілісність. І тому прекрасне для нього є щось об'єктивне й абсолютне. Він намагається з'ясувати специфіку прекрасного. Якщо до Аристотеля краса і благо ототожнювалися, то він перший міркує по-іншому: "... блага та прекрасне - не одне й те ж, перше завжди в діянні, прекрасне ж - у непорушності" [19, с. 54]. Міркування Аристотеля зафіксували основні світоглядні ідеї минулих століть і тим самим зберегли принцип єдності етичного та естетичного, хоча й передбачили тенденції майбутнього. Означені відмінності більш суворо визначили сферу зіставлення етичного та естетичного: людина - світ, суспільство - особистість, мистецтво - творець.

В античній естетиці вперше зароджуються такі уявлення про красу та естетичне, які надалі стають характерною особливістю всієї європейської естетичної свідомості, а відтак й особистості. Ця специфіка проявляється в тому, що краса мислиться діалектично, вона розглядалася не тільки як загальне або тільки одиничне, але те й інше разом і неподільно. Окремим випадком цієї діалектики є те, що краса не є лише явищем суспільного чи лише явищем особистого життя. Це таке загальне й суспільне, яке відбило себе в одиничному й особистому, і таке особисте, яке несе на собі функцію узагальненості та громадськості [13, с. 167]. Краса у греків не тільки внутрішнє, не тільки зовнішнє; вона - таке внутрішнє і навіть ідеальне, яке виразило себе зовні, і таке зовнішнє, із внутрішніх глибин якого вирває і клекоче внутрішнє життя [Там само]. При всій складності та розмаїтості античних учень усім їм було властиве, як ми побачили, переконання у внутрішньому й необхідному зв'язку краси й добра в людині, тож краса часто мислилася як присутність будь-якого добра - морального або фізичного.

У середньовіччі антитеза "Бог - диявол" персоніфікує протиставлення добра і зла. Цю традиційну релігійну персоніфікацію Августин Блаженний конкретизує, надаючи їй "історичного" змісту своїм ученням "Про град Божий". Два види любові, першими виразниками яких були Каїн та Авель, - "земна любов до себе, що доведена до презирства до Бога, та небесна любов до Бога, доведена до презирства до самого себе", утворюють "два гради" - земний (на який чекає неминуха загибель) та небесний (вічний) [20, с. 36]. Суттєвим для естетики Августина є вчення про контрасти та протилежності, що широко використовується середньовічними мислителями. У його основі релігійно-етична проблема виправдання Бога за наявність зла у світі (за аналогією "добро - зло"), де зло потрібне для виявлення добра (у вченні про благодаті "зло" людське дозволяє виявити необмеженість "добра" Бога). Августин говорить про "світ - темряву", "біле - чорне" та інші протилежності. Невдачі Августина у вирішенні проблеми зла пояснюються тим, що він шукає причину зла субстанціональну, зовнішню щодо злої волі, але пізніше скаже, що зло не є самостійна субстанція. Особистість має керуватися своїм внутрішнім рішенням у зовнішній дії, і тому

"хотіти" і "могти" - не одне й те ж. Воля розколюється: вона подвоюється, не вкладаючись цілком у своє бажання. Особистість хвора, і причина цієї хвороби - результат злої звички, яка тяжіє над душею. За Августином, вища свобода складається з абсолютного повернення волі до добра: "Слід уважно і проникливо розрізняти можливість не грішити і неможливість грішити... Перша виявляє свободу волі: я не можу не грішити; друга значно вища: я не можу грішити" [Там само, с. 33].

Епоха Відродження виявляє інтерес до можливостей людини, її потреб, робить спроби раціонального пізнання. Лоренцо не відриває етичного від естетичного, але віддає перевагу естетичному в системі цінностей, зазначаючи, що істинна доброчесність цінується лише як засіб для досягнення насолоди або як своєрідний гарант її тривалості. Мудрість, за Лоренцо, виражається в тому, щоб уміти домагатися блага та запобігати шкоді; помірність - у вмінні відмовитися від одного задоволення заради багатьох; справедливість - у вмінні викликати доброзичливість та приязнь. На відміну від античних та середньовічних мислителів, перше місце в його "Ієрархії цінностей" посідає користь, потім краса, останнє місце залишається за доброчесністю. Проте, коли йдеться про блага тіла, пальма першості надається красі, тому вона тісно пов'язана зі здоров'ям.

Однак слід зазначити, що в трактатах тих художників і поетів, які приймають гуманізм Лоренцо, домінантою стає акцентування єдності прекрасного та морального. Так, наприклад, один із провідних художників і теоретиків мистецтва епохи Відродження Альберті підкреслює, що краса вища за вигоду, оскільки "вже включає її в себе", тоді як зворотний зв'язок не обов'язковий. Згадаємо його трактат "Про архітектуру": "Краса є строга гармонія всіх частин, об'єднаних тим, до чого вони належать, - така, що ні додати, ні відняти, ні змінити нічого не можна, аби не зробити гірше... Зі сказаного, я гадаю, зрозуміло, що краса, як щось властиве і притаманне тілу, розлита по всьому тілу тією мірою, якою воно прекрасне" [13, с. 174]. Отже, прагнення підкреслити єдність духовної та фізичної краси, необхідний зв'язок морального та естетичного в людині є характерними рисами доби Відродження.

В естетиці Ренесансу розуміння краси, на перший погляд, мало чим відрізняється від середньовічного, бо джерелом краси тут часто називається Бог. Безперечно, посилення на Бога при поясненні походження прекрасного - це пережиток середньовічного світосприйняття. Щодо сутності, то розуміння краси в естетиці Відродження зовсім протилежне середньовічній релігійній етиці. Якщо в останній визнання божественної природи краси було основою для приниження і навіть нехтування земною, то стосовно естетики Відродження можна говорити, що її безпосереднє звернення до могутності Бога має на меті повернути реальній, земній, плотській красі всю її силу та цінність. Мистецтво Відродження являє богів в образі прекрасних людей, і тим самим воно не тільки зводить божественне до людського, а, краще сказати, повертає людині її красу та творчі здібності, що були відторгнуті від неї релігією на користь Бога.

У розробці естетики Просвітництва велике значення мають твори Е. Шефтсбері, естетичні ідеї яко-

го були систематизовані англійською філософією XVIII століття і мали значний вплив на естетичну думку Франції (Д. Дідро) і особливо Німеччини (Й. Гете, Ф. Шлегер, енський романтизм). Ідеалом для Е. Шефтсбері є гармонійно розвинена особистість, яка поєднує розвиток фізичного, морального та інтелектуального. Взірець такої людини філософ запозичує з античної класики. Ідеал цей передбачає єдність істини, краси і добра. У діалозі "Моралісти" він прямо стверджує, що краса і благо - одне й те саме. Немає істинно естетичної насолоди, крім як у добрі, немає істинно моральної радості поза прекрасним. Е. Шефтсбері акцентує увагу на красі духу, красі характерів, красі почуттів, красі серця, тобто на внутрішній красі, яка знаходить своє виявлення в красі рухів, людських учинках, які сприймаються почуттями.

До поняття моральної краси мислитель підходить через аналіз різних форм прекрасного, що нагадує роздуми Платона. Так, наприклад, можна погодитися з М. Овсянниковим, що платонівську теорію про сутність краси Е. Шефтсбері використовує для обґрунтування тези, що моральна краса є найвищою поряд з іншими виявами прекрасного. Філософ-просвітитель доводить, що сама по собі краса глибоко моральна, моральне вдосконалення людини відбувається через споглядання краси світу й краси мистецтва. Але, моральне почуття, тобто інтуїтивна здатність відрізнити добро і зло, як і внутрішнє почуття, що дає можливість відділити красу від потворності, притаманне людині від народження у вигляді задатків. Внутрішнє почуття потребує подальшого розвитку, удосконалення. Красу світу, красу добродесних учинків, красу моральних відносин людина здатна осягнути, якщо вона сама добра, якщо її здібності розвинуті домірно [12]. Отже, на думку Е. Шефтсбері, краса і добро знаходяться в органічній єдності завдяки своїй глибокій сутності. Оскільки природа їх одна й та ж, то етичне та естетичне виховання мають один напрямок - формування гармонійної особистості. Можливо, Е. Шефтсбері - один із небагатьох англійських просвітителів, який підкреслював значення мистецтва для становлення морального обличчя людини. Також він указав на значення морального змісту мистецтва для розвитку самого мистецтва. Тому, якою мірою мистецтво втрачає моральне значення, такою ж мірою воно позбавляється й естетичної цінності.

Прагнення розв'язати суперечність між чуттєвим та моральним світом є характерною рисою філософських систем І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля. Попередники І. Канта - Е. Шефтсбері та Ф. Хатчесон - підкреслили специфічність естетичного, не зведення його ні до знання, ні до моралі. Відстоюючи цю тезу, І. Кант пропонує антитезу, що саме естетичне є середнім між істиною та добром, саме тут зливаються теорія і практика. Естетичне - не моноліт, воно має дві іпостасі, перша з яких звернена до знання - прекрасне, друга - до моралі - піднесене. Ідеал краси, за І. Кантом, у виявленні морального, прекрасне уявляється морально-добрим. І. Кант шукає специфіку естетичного й відмінність від інших станів предметів та уявлень почуття задоволення й незадоволення, приємного та доброго. І. Кант виступає послідовником Ж.-Ж. Руссо, на думку якого вся людська культура має бути засудженою, оскільки вони не тільки не сприяла моральній довершеності людини, а, навпаки, "викликала псування звичаїв". Естетич-

на концепція І. Канта наголошує на тому, що прекрасне судження має за основу суто формальну доцільність, тобто доцільність без мети, яка зовсім не залежить від уявлення про добро, оскільки останнє передбачає об'єктивну доцільність, тобто співвіднесення предмета з певною метою.

І. Кант пориває зв'язок із традицією німецької просвітницької естетики, яка, аналізуючи естетичні предмети та явища, центром своїх досліджень робить проблему прекрасного та шукає об'єктивні основи краси. Головну увагу І. Кант зосереджує на аналізі суб'єктивних умов сприйняття прекрасного. Естетичне почуття, за І. Кантом, абсолютно позбавлене користі та зведене лише до чистого милування предметом. Прекрасне без допомоги поняття, тобто без категорії розсуду, уявляється як предмет загального милування, що є формою доцільності. Отже, прекрасне те, що обов'язково подобається всім, незалежно від будь-яких інтересів глядача, подобається прекрасне завдяки своїй чистій формі. І вже зовсім у душі філософії Просвітництва І. Кант надає краси етичного характеру, приходячи до висновку, що "прекрасне є символом морально-доброго" [21].

Оскільки І. Кант розглядає естетику як завершальну частину філософської системи, він піднімає її на рівень суто філософської науки. Ця концепція вплинула й на Ф. Шеллінга. Наслідуючи потрібний поділ космосу, який викладено в трьох "Критиках" І. Канта, Ф. Шеллінг стверджує тріаду ідей: істину, добро і красу, визначаючи прекрасне як вираження нескінченного в кінцевому, яке ґрунтується на тотожності ідеального та реального й означає реальне, кінцеве вираження нескінченної сфери ідеального. "Будь-який естетичний твір, - говорить Ф. Шеллінг, - виходить із нескінченного розриву між двома родами діяльності. Й оскільки обидва роди діяльності повинні бути представлені об'єднаними у творі, то завдяки цьому нескінченне знаходить своє кінцеве вираження. Але нескінченне, як відображене, уявляється красою. Прекрасне завдяки цьому треба вважати основною властивістю всілякого твору мистецтва, і без прекрасного останнього не буває" [13, с. 180].

Краса є основною особливістю мистецтва, вона й стає критерієм істини та добра. За Ф. Шеллінгом, добро, яке не є красою, не є також й абсолютним добром. Він ототожнює мораль із гармонією, бо тільки гармонійно налаштована особистість (а гармонія дорівнює істинній моралі) справді здатна до сприйняття поезії та мистецтва. Мистецтво, як і природа, є чимось цілісним. Усі види, жанри мистецтва, за Ф. Шеллінгом, внутрішньо поєднані, утворюють єдине ціле, бо вони з різних боків і своєрідними засобами відтворюють абсолютне. Філософ із точки зору синестезії розглядає не тільки різні види та жанри мистецтва, а й установлює зв'язок між мистецтвом, філософією й мораллю.

Отже, часткове звернення до досвіду світової філософської думки виявило різні підходи до зіставлення етичного та естетичного та їхній вплив на розвиток особистості. Цілком слушним видається й звернення до досягнень вітчизняної естетичної думки щодо вирішення окресленої проблематики.

Збагачуючись здобутками всієї попередньої науки та філософськими знаннями, духовний світ Київської Русі закладав підвалини власної філософії. Уявлення про добро і зло як нормативно-оцінні кате-

горії у формуванні особистості, що існували в дохристиянському світогляді та античній філософії, тут зазнають значних змін.

Актуальним було питання про добро і зло в людині. Абсолютним ідеалом поставав Христос, й "естетизація" філософської думки Київської Русі була характерною рисою її культури. Істотну роль у поширенні уявлень про основні моральні категорії, ствердженні ідеалу досконалої (естетично-моральної) особистості відіграють казки, легенди, билини, думи. Основою християнської моралі, яка була взірцем для формування світогляду й становлення особистості, проголошується позаісторичний божественний закон, який визначає поведінку християнина.

В основі формування християнської особистості лежить погляд на світ як вияв мудрості, що знаходить своє вираження в гармонії, красі світобудови. Світосприйняття середньовічної людини характеризується значною емоційністю, романтичним ставленням до природи й життя. Краса подвигу героя-особистості відходить на другий план, натомість приходить захоплення красою самовідданого подвигу особистості-християнина. Краса гедоністичного набування поступається аскетичній красі відмови. Інтерес до розуміння деяких аспектів прекрасного та мистецтва виявляється і в "Ізборниках" Святослава. Наприклад, в "Ізборнику" 1076 року привертає увагу "Слово некоего калугера о чтении святых книг", де є заклик вдумливо вчитуватися в написане.

У давньоруській естетиці уявлення про "красу мисленого", тобто уявлення про красу пізнання, естетична оцінка людської мудрості, а отже, розумної особистості, звучали неодноразово. Оригінальні думки про красу істини, про світло розуму знаходимо й у "Слові про закон і благодать" Іларіона, "Повчанні" Володимира Мономаха, "Посланні пресвітеру Фомі" Климентія Смолятича. Автори цих оригінальних давньоруських писемних пам'яток виявляють своє знайомство з творами Платона, Аристотеля. Особливо яскраво питання про особистісну красу духовного й розумового репрезентують проповіді найвидатнішого оратора XII століття - Кирила Туровського. Внутрішній розум людини, на його думку, здатний пізнати істину, яка є джерелом краси й смислу людського життя. Красу К. Туровський відносить до сфери розуму, що прагне істини, а не почуттів, звернених до плоті. Захоплення розумом, здатним осягнути істину як духовну красу, є однією з визначальних рис уявлення про ідеальну особистість. К. Туровський, цей видатний діяч середньовіччя, глибоко розумів вплив і значення естетичної функції красномовства при формуванні особистості.

Визначеність морально-естетичного ставлення до дійсності характеризується й "Моління Даниїла Заточника", який уважав, що серце того, хто мислить, укріплюється в тілі завдяки красі та мудрості. Історико-теоретичне значення "Слова о полку Ігоревім" достатньо вагоме, оскільки відображає декілька пластів уявлення про морально-естетичну особистість. "Слово..." концентрує емоційно-творчу силу, із ним пов'язаний і складний синтез естетичних та етичних уявлень епохи - зіткнення особистості "поганської" й особистості християнина.

Отже, розуміння єдності етичних й естетичних критеріїв особистості та мистецтва становить одну з типових рис давньоруської культури. Краса чи по-

творність перевірялися мораллю, добро чи зло - естетикою. Найважливіший принцип художності полягав у людинолюбній і боголюбній християнськості й духовності, таким був й ідеал морально-естетичної особистості. Твори східної патристики, які перекладалися та поширювалися в Україні протягом XIII - XV століть, вирішували вагомі аспекти моральної свідомості: питання людського буття - життя та смерті, ставлення людини до суспільства, морального вибору, свободи й необхідності вчинку.

Ренесансне бачення людини в контексті інших гуманістичних ідей поступово стало надбанням й української філософської думки. Цьому, безумовно, сприяла давня, від часів Київської Русі, традиція акцентувати увагу на проблемі людини. Остання мислилася вже не лише часткою природного космосу, а й вінцем природи й водночас її господарем. Однією з основних якостей особистості в ученні про людину М. Смотрицький, І. Косинський, К. Сакович, К. Транквіліон-Ставровецький уважали самопізнання, що допомагає людині досягнути внутрішнього духовного оновлення, морального вдосконалення. Особистість, самопізнання людини - ці питання перебувають у центрі уваги К. Саковича. Пізнавши себе, людина, на його думку, зможе краще керувати "домом свого тіла" - відчуттями, розумом, волею, вчинками, тобто всіма аспектами морального й естетичного. Традиційний в українській філософії інтерес до проблеми самопізнання як одного з найважливіших аспектів формування особистості не зникав і пізніше - принцип самопізнання відстоював Петро Могила. Подальшого розвитку ці тенденції набувають у творчості Григорія Сковороди, який пов'язав самопізнання зі "сродною" корисною працею.

Класичні студії В. Ерна [22], Д. Чижевського [23], а також сковородинознавчі розвідки Л. Ушкалова [24], Н. Бордукової [25], С. Вільчинської [26], Н. Калашник [27], В. Циганець [28] та інших сучасних дослідників розкривають широкий діапазон оцінки поглядів Сковороди. Ідеал морально-естетичної особистості відбив евристичні погляди на становище людини у світі. Інтерес до духовного світу людини поєднується з тривожним інтересом до навколишньої дійсності, де людина ще абстрактна й сутність її - від природи. Разом із тим, підкреслюється велич і гідність особистості, велика увага приділяється безмежному її вдосконаленню. Вона звеличується настільки, що їй приписується здатність судити про добро і зло, тлумачити на свій розсуд божі заповіді й церковні настанови, "установлювати людські". Сучасні інтенції художньо-образної системи Г. Сковороди обумовлені пошуком людини у вітчизняному культурно-мистецькому просторі, які ґрунтуються на принципі природовідповідності. Це репрезентує взаємовідношення в системі "людина - природа", спрямовує на загальнолюдські цінності й розвиток особистості: її культури, гуманістичних якостей, життя в гармонії із собою та Всесвітом, що відображене в ученнях відомих мислителів (В. Соловйов, С. Булгаков, М. Бердяєв, П. Флоренський), у музиці (О. Скрибін), у поезії (І. Драч, М. Заболотський, Л. Костенко, О. Забужко, В. Голобородько).

Отже, проаналізувавши, наскільки це можливо в межах статті, співвідношення добра і зла, етичного та естетичного, вплив на процес розвитку особистості в історії світової і вітчизняної філософії, виз-

начивши особливості вирішення проблеми в різні епохи формування філософської культури, ми зупинилися на філософії романтизму. Як учення І. Канта, так і вчення Г. Сковороди були завершенням цілих періодів історії світової й вітчизняної філософської думки та водночас знаменували початок нової доби - романтизму. І. Кант залишає в спадок концепцію естетичного, власне через розуміння якої й виникає романтичне бачення світу. Спадок Г. Сковороди - своєрідна концепція естетичної філософії - "філософія серця", яка розвиватиметься далі як національна традиція мислення, як національний ґрунт, на якому й відбуватиметься подальше становлення процесу формування морально-естетичної особистості.

Висновки

Історико-теоретичний екскурс у проблему зв'язку естетичного та етичного переконує в тому, що знання історії виникнення й подальшого розвитку окресленої теми не є самоціллю чи певною даниною існуючій науковій традиції. Як виявляється, історія формування взаємозв'язків "добра і краси" - це не тільки минуле, а водночас і специфічний спосіб осмислення типу особистості, який формує та чи інша культурно-історична епоха. Рясніючи розмаїттям теоретичних концепцій зв'язку морального та естетичного, історія філософської й естетичної думки презентує більш сувору тему: людина - світ, суспільство - особистість, мистецтво - творець. Окреслене зіставлення моральної досконалості й естетичної любові до краси дозволить з'ясувати ієрархію цінностей не тільки минулих поколінь та епох, а й ієрархію, яка допоможе людині стати особистістю, узгодивши всі суперечності життя.

Огляд основних філософських теорій, у межах яких розглядалося порівняння естетичних та етичних цінностей, дозволяє з'ясувати роль моральних ідеалів, які виступають критеріями відображення мистецтва, загальні ідеальні взірці знання про світ, про саму людину у світі, про минуле чи майбутнє морально-естетичної особистості. Зіставляючи етичне та естетичне, ми знаходимо в них риси узагальнення в тому відношенні, що важливе значення тут має момент особистісного переживання, внутрішньої суб'єктивної потреби, яка виступає внутрішнім життям суб'єкта як оцінка, заснована на особистісній упевненості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шелер М. Социология знания / М. Шелер ; [пер. с нем. А. Н. Малинкина] // Теоретическая социология : Антология : в 2 ч. / [сост. и общ. ред. С. П. Баньковской ; пер. с англ., фр., нем., ит.]. - М. : Книжный дом "Университет", 2002. - Ч. 1. - С. 160-171.
2. Аболина Т. Г. Исторические судьбы нравственности (философский анализ нравственной культуры) / Т. Г. Аболина. - К., 1996. - 196 с. ; Аболина Т. Г. Эстетическое воспитание в школе / Т. Г. Аболина, Н. Е. Митропольская. - К. : Высшая школа, 2000. - С. 252-254.
3. Малахов В. А. Етика / В. А. Малахов. - [4-те вид.]. - К. : Либідь, 2002. - 384 с. ; Малахов В. А. Етика спілкування / В. А. Малахов. - К. : Либідь, 2006. - 400 с.
4. Апресян Р. Г. И. Кант и этика морального чувства / Р. Г. Апресян // Иммануил Кант : наследие и проект / [под ред. Н. В. Мотрошиловой]. - М. : Канон+ ; Реабилитация, 2007. - С. 259-271.

5. Гусейнов А. А. Этика / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апресян. - М. : Гардарики, 2002. - С. 9 - 40.
6. Левчук Л. Т. Эстетика / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерук та ін. - К. : ЦУЛ, 2010. - 518 с.
7. Федь А. М. Эстетичний світ педагога : [монографія] / А. М. Федь. - Слов'янськ : Канцлер, 2005. - 300 с.
8. Личкова В. А. Sacrum як ідея ставлення до свята в українській філософії мистецтва : Ст. перша / В. А. Личкова // Філософська думка. - 2003. - № 6. - С. 123 - 134; Ст. друга / Філософська думка. - 2004. - № 1. - С. 92 - 110.
9. Маркузе Г. Разум и революция. Гегель и становление социальной теории / Герберт Маркузе. - СПб. : Владимир Даль, 2000. - 544 с.
10. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко. - Львів : Літопис, 2004; Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. - СПб. : Петрополис, 1998. - 432 с.
11. Лосев А. Ф. История античной эстетики / А. Ф. Лосев. - М. : Искусство, 1969. - 370 с.
12. История эстетической мысли : в 6-ти тт. / [редкол. : Овсянников М. Ф. (пред.) и др.]. - М. : Искусство, 1986. - Т. 2. - 497 с.
13. Лосев А. Ф. История эстетических категорий / А. Ф. Лосев, В. П. Шестаков. - М. : Искусство, 1964. - 376 с.
14. Адорно Т. В. Проблемы философии морали / Т. В. Адорно. - М. : Республика, 2000. - 240 с.
15. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; [пер. с фр. ; послесл. и примеч. Е. А. Самарской]. - М. : Республика ; Культурная революция, 2006. - 269 с. ; Бодрийяр Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту / Ж. Бодрийяр ; [пер. с франц. Н. Сулова]. - Екатеринбург : У-Фактория, 2006. - 200 с. ; Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. - М. : Добросвет, 2000 [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/baud/zlo.html>.
16. Бычков В. В. Эстетическое в системе культуры / В. В. Бычков // Труды Государственной академии славянской культуры. - М., 2000. - Вып. II. - С. 92-106.
17. Голубева Н. А. К вопросу о месте музыкальной реальности в философской картине мира / Н. А. Голубева // Вестник Российского философского общества. - М. : Рос. акад. наук, Рос. фил. общ. - 2002. - № 1. - 200 с.
18. Говорун Д. И. Творческое воображение и эстетические чувства / Д. И. Говорун. - К. : Вища школа, 1990. - 142 с.
19. Аристотель. Соч. : в 4-х томах / Аристотель ; [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура]. - М. : Мысль, 1983. - Т. 3. - 645 с.
20. Августин. О граде божьем. - Творения блаженного Августина. - Ч. 3, 4, 5. - К., 1906.
21. Кант И. Сочинения : в 6-ти томах / И. Кант. - Т. 4. - Часть 1. - М. : Мысль, 1965. - 544 с.
22. Эрн В. Борьба за логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение / Владимир Эрн. - Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2000. - 592 с.
23. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський. - Харків : Прапор, 2004. - 272 с.; Чижевський Д. Філософські твори : у 4-х т. - Т. 1 : Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди / Чижевський Д. ; [за ред. В. Лісового]. - К. : Смолоскип, 2005. - 400 с.
24. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Л. В. Ушкалов. - Харків : Фолю, 2009. - 123 с.; Сковорода Г. Сад божественних пісень / Г. Сковорода ; [підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова]. - Харків : Майдан, 2002. - 127 с.; Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / Г. Сковорода ; [упорядкування текстів, передмова та примітки Л. Ушкалова]. - Харків : Ранок, 2003. - 144 с.; друге вид. - Харків : Ранок, 2009. - 240 с.; Григорій Сковорода. Вибрані твори / Григорій Сковорода ; [упорядкування текстів, передмова та примітки Л. Ушкалова]. - Харків : Прапор, 2007. - 382 с.
25. Бордукова Н. В. Літературна творчість Григорія Сковороди в українській та світовій гуманістиці ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 - українська література / Н. В. Бордукова ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. - Харків, 2001; Бордукова Н. В. Григорій Сковорода в англійських розвідках 70-80 рр. ХХ ст. / Н. В. Бордукова // Матеріали ІV конгресу Міжнародної асоціації українців (Одеса, 26-29 серпня 1999 р.) : Літературознавство. - К. : Обереги, 2000. - Кн. 1. - С. 238-243; Бордукова Н. В. Переклади Григорія Сковороди : історіографія питання / Н. В. Бордукова // Наукові записки ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. - Харків, 2000. - Вип. 3 (27). - С. 69-72. - (Серія : Літературознавство).
26. Вільчинська С. Філософська антропологія : простір перегуку ідей Г. Сковороди / С. Вільчинська // Гуманітарний вісник ПХДПУ ім. Г. Сковороди : наук.-теор. зб. - Переяслав-Хм., 2005. - Вип. 6. - С. 221 - 228.
27. Калашник Н. С. Етико-естетичні погляди Г. С. Сковороди / Н. С. Калашник // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. - К., 2005. - № 29. - С. 123 - 126.
28. Циганець В. Неопозитивістська модель філософської системи Григорія Сковороди / В. Циганець // Гуманітарний вісник ПХДПУ ім. Г. Сковороди : наук.-теор. зб. - Переяслав-Хм., 2005. - Вип. 6. - С. 272 - 275.

N. Voronova

VARIABILITY OF ETHICAL AND AESTHETIC: THE IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Article presents an analysis of variance interaction of moral and aesthetic in the history of philosophical thought, highlights the impact of this process due to moral and aesthetic development of the individual. Historical and theoretical excursion into this issue convinces us that the comparison with the moral aesthetic values will determine their hierarchy not only in the past generations and eras, and modern and the hierarchy of values that will help people become creative.

Key words: *variability, aesthetics, ethical, personality.*

© Н. Воронова

Надійшла до редакції 06.08.2011